

Antimuslimanski karakter protuturskih govora

U članku se razmatra karakter protuturskih govora i pisama pomoću kojih su njihovi autori na religijskim osnovama nastojali mobilizirati strane dvorove i papinstvo za rat protiv Osmanlija. Autor je pokazao da su protuturski govori bili baštinici srednjovjekovne križarske polemike, i kao takvi prožeti antimuslimanskim osjećajima i shvaćanjima.

Prvi ogranak kršćanske protumuslimanske polemike u hrvatskim zemljama javlja se usporedo sa pojavom *Turaka*. Kao što su pod naletom muslimanskih vojski "arapskog" kalifata u srednjem vijeku svi muslimani bez obzira na etničku pripadnost postovijećeni sa *Saracenima*, tako su na pragu novog vijeka pod dojmom invazije iz "turskog" Osmanskog Carstva *Saracene*, prema evropskom shvaćanju, naslijedili *Turci*,¹ premda taj naziv uopće nije odgovarao stvarnosti toga multietničkog carstva, dok su sami Osmanlije u užem smislu (članovi dinastije i vladajuće klase) riječ *Turčin* koristili sa pogrdom konotacijom "seljački", "primitivan" i sl.² Kao i u Evropi, i u našim krajevima se etnikum *Turčin* upotrebljavao puno šire od svog osnovnog značenja, kao sinonim za riječ *musliman*, odnosno *muhamedanac* prema tadašnjoj terminologiji. Tako je rat protiv *Turaka*, prema shvaćanju suvremenika, prvenstveno bio *rat između religija*, između "strašnih neprijatelja križa" i "Isusovih vojnika". Hrvati kao "branitelji kršćanstva" se, kako kaže **Šimun Kožičić Benja**, modruški biskup i jedan od istaknutijih polemičara, "bore za vjeru protiv nevjernika i krivovjernika, [...] prolijevaju krv za najsvetiju vjeru protiv najgadnije sekte i [...] tijela svoja izlažu strijelama te očekuju smrt za predobrog i silnog Boga protiv odvratnog Muhameda."³ (istaknuo V.K.) 1530. godine Benedikt Kuripešić u svom čuvenom *Itinerariumu*, opisujući etno-konfesionalni sastav stanovništva u Bosni, navodi "tri nacije i tri vjere" – prvi su "sta-

¹ usp. M. Rodinson, *Europe and the Mystique of Islam*, London – New York, 2002, 36; N. Daniel, *Islam and the West. The Making of an Image*, Oxford, 1993, 32-33; poziv u *Prvi križarski rat* bio je poziv na rat protiv *Turaka* - Seldžuka koji su ovojili *Svetu zemlju*, i otada vjerojatno datira početak konvergencije pojmova *Saracen* i *Turčin*

² H. Inalcik, , *The Meaning of Legacy. The Ottoman Case*, u: L. C. Brown (ur.), *Imperial Legacy. The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*, New York, 1996, 21; L. C. Brown, *The Setting. An Introduction*, u: L.C. Brown (ur.), *Imperial Legacy*, 5

³ Govori protiv *Turaka*, Split, 1983., 325, usp. 361, 344, 339 i passim

rosjediooci Bošnjaci", koji su "rimske kršćanske vjere", slijede "Srbi, koje oni zovu Vlasima... a vjere su sv. Pavla", i naposljetku "pravi Turci", pri čemu misli na islamizirane Bosance.⁴ Ivan Lovrenović objašnjava da je naziv *Turčin* ostao prisutan i u samoimenovanju bosanskih muslimana sve do novijih vremena, "dok je za etničke Turke, uz neutralan naziv Osmanlije, bio rezerviran i posprdni termin – Turkuše."⁵ Akademijin *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* još krajem 19. stoljeća daje za riječ *islam* definiciju "vjera turska", ali i u šezdesetima godinama 20. stoljeća pod pojmom *Turak* navodi da "označuje pojedine pripadnike turskog naroda ili turske (muslimanske) vjere.", a pod *turčiti* "koga činiti da bude Turčin, turskoga zakona". U nastavku, *Rječnik* uz pridjev *turski* daje sljedeće primjere (uglavnom iz narodnih pjesama i djela starijih autora): "petak turski svetac", "Turski zakon, mahometismus" (u Belostenčevom rječniku), "turski namaz", "turski post ramazan" i sl.⁶ Prema tome, *protuturska polemika*, prevedeno na suvremeni jezik i u modernom kontekstu, u biti je *protuislamska polemika*.

Preteče

Prvi polemičari počinju djelovati pod dojmom pojave Osmanlija na Balkanu i na granicama svoje države, u vrijeme bujanja različitih reformskih i "heretičkih" kršćanskih pokreta, što određuje karakter njihovog djelovanja – pozivi na jedinstvo kršćana pred osmanskom opasnošću i akciju za pomoć istočnim kršćanima.

Ivan Stojković (oko 1393-1443), profesor na pariškom sveučilištu i dominikanac, bio je zagovornik reforme i jedinstva Zapadne crkve i njezinog sjedinjenja sa istočnim crkvama radi obrane i oslobođenja istočnih kršćana od *Turaka*. Uslijed koncilijarskih shvaćanja dolazi u sukob sa papom Eugenom IV, a zbog otvorene podrške protupapi Feliksu V od kojeg dobija naslov kardinala, od strane rimske kurije držan je za raskolnika. Kao predvodnik izaslanstva Baselskog sabora u Carigradu (1435-1437) vodio je pregovore o pitanju ujedinjenja Istočne i Zapadne Crkve, u čemu nije imao previše uspjeha, ali je uspio zainteresirati bizantskog cara za ideju zajedničke kršćanske akcije protiv Osmanlija. Kasnije je pregovarao i sa predstavnicima Bugarske i Srpske Pravoslavne Crkve, ali niti s njima ne uspeva postići napredak po pitanju ujedinjenja Crkava. 1436. iz Carigrada Stojković piše u Basel:

Ako prestanu razgovori s Grcima i Zapad prekine svako nastojanje oko jedinstva s Istočnim crkvama, Carigrad će pasti u turske ruke, a nakon toga treba očekivati da će Ugarsko kraljevstvo biti opustošeno mnogo nemilosrdnije nego prethodne (tj. 1435) godine.⁷

⁴ citirano u: I. Lovrenović, *Bosanski Hrvati. Esej o agoniji jedne evropsko-orijentalne mikrokulture*, Zagreb, 2002, 72

⁵ isto

⁶ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb, 1887-91, III, 913 (*islam*); Zagreb, 1962-66, XVIII, 926 (*Turak*), 935 (*turčiti*), 953 (*turski*)

⁷ citirano u: F. Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata. Srednji vijek*, Zagreb, 1993, 550

Među knjigama koje je Stojković oporučno ostavio baselskim dominikancima nalazilo se i nekoliko djela o islamu polemičkog karaktera, kao i primjerak prijevoda Kur'ana Roberta iz Kettona, koje Teodor Buchmann 1543. i 1555. tiska u Baselu.⁸

Vrlo slično bilo je i djelovanje **Andrije Jamometića** (1420/1430-1484), također dominikanca, diplomata u službi pape Siksta IV i cara Fridrika III, koji kasnije, zbog koncilijarizma i poziva na obnovu baselskog sabora došao u sukob sa papinstvom, te je zatvoren i ubijen. Kritizirao je moral i rastrošništvo Crkve koja nije učinila ništa da pomogne ugroženim slavenskim i grčkim kršćanima, niti da dokine brojne šizme.⁹

Ivan Vitez od Sredne (1400-1472) djelovao je na budimskom dvoru, a nakon izbora Matijaša Korvina za kralja postaje kancelar kraljevstva i ostrogonski biskup, i time najmoćnija osoba u državi. Pod dojmom kršćanskog poraza u bici kod Varne, 1445. Ivan Vitez piše papi Eugenu IV pismo u kojem se zalaže za zajedničku kršćansku akciju protiv Osmanlija, koji su izbili na ugarske granice. 1448. u pismu papi Nikoli V ponovo upozorava na tursku opasnost, a 1455. u govoru što ga je održao u Bečkom Novom Mestu, oplakuje propast Carigrada i sudbinu Istočne crkve, okrivljujući za to kršćansku neslogu i izostanak bratske pomoći.¹⁰

Od ranih protuturskih polemičara nezaobilazan je i **Nikola Modruški** (oko 1427-1480), krbavsko-modruški biskup i papinski legat u Bosni Stjepana Tomaševića, kao i na dvoru Matijaša Korvina, sa zadaćom organiziranja protuturskog otpora uoči i nakon pada Bosne. U spisima *Defensio ecclesiasticae libertatis* i *De consolatione* za pad Bosne okrivljuje izdajništvo bosanskih krstjana. Kao zapovjednik papinske flote sudjelovao je i u protuturskoj križarskoj akciji Petra Moceniga na Levantu.¹¹

Za razliku od polemičara iz razdoblja nakon Krbavske bitke, koji su provalama "strašnih i divljih Turaka" bili neposredno ugroženi, stariji autori su u Osmanlijama vidjeli opasnost za čitavu kršćansku zajednicu, za istočne kao i za zapadne kršćane. Zahtjeve za kršćanskim jedinstvom upućivali su radi obrane Istočne crkve i Bizanta, a ne vlastitih zemalja i sebe samih, što će biti kasniji slučaj.¹²

Protuturski govornici i pisci

Nakon Krbavske bitke 1493, kao reakcija na *turske provale* pojavila se nova vrsta protuturske polemike u formi govora i pisama, odnosno apela papinstvu, Carstvu i njemačkim staležima i Veneciji za pomoć hrvatskim zemljama. Glavnina protuturskog korpusa nastala je između 1510. i 1525, u razdoblju intenziviranja osmanskog pritiska, kada je postalo očigledno da se pomoć od ugarskog vladara ne može očekivati, pa se protuturski polemičari okreću spomenutim silama izvan granica vlastitog kraljevstva. Najčešće se obraćaju papi kao "glavi i branitelju kršćanskog svijeta", budući da je, prema riječima **Stjepana Brodarića**, poslanika ugarskog kralja Hadrija-

⁸ isto, 181-185, 546, 549-551; T. Raukar, Hrvatsko srednjovjekovlje, Zagreb, 1997, 389-390

⁹ isto, 384-387; Raukar, Hrvatsko srednjovjekovlje, 389-390

¹⁰ isto, 349-350; Raukar, Hrvatsko srednjovjekovlje, 91, 479

¹¹ isto, 349; Raukar, Hrvatsko srednjovjekovlje, 384; V. Gligo, Govori protiv Turaka, u: Govori..., 12

¹² Raukar, Hrvatsko srednjovjekovlje, 479

nu VI, papa "pastir, a mi smo ovce". Pomoć ugroženim kršćanima smatrana je papinom obavezom, jer dok se kraljevi brinu samo za svoja kraljevstva, papa skrbi za čitavu kršćansku zajednicu.¹³ Ovi autori djeluju u razdoblju još itekako senzibiliziranom dugotrajnim nastojanjima papinstva, doduše bezuspješnim, da pokrene križarski rat. 1480. nakon uspostavljanja osmanskog mostobrana u Otrantu na jugu Italije, što je izazvalo strah od mogućeg pada Rima u ruke Osmanlija, papa Siksto VI je napravio plan o bijegu u Avignon i izdao križarsku encikliku 1481, ali iste godine je Mehmed Osvajač umro, a kršćanske snage su osvojile Otranto. Križarski žar je dodatno raspiren osvajanjem Granade 1492. što je označilo završetak *Reconquiste* u Španjolskoj, a 1500. uslijedila je nova enciklika usmjerena protiv Osmanlija, no zbog unutarevropskih trzavica od križarskog rata ponovo nije bilo ništa.¹⁴ Za vrijeme trajanja V. Lateranskog koncila (1512-1517), na kojem su sudjelovali i hrvatski i dalmatinski biskupi, jedno od glavnih pitanja bilo je pokretanje križarskog rata protiv *Turaka*. Pritom su bez sumnje određenu težinu imali istupi splitskog nadbiskupa **Bernarda Zane** i modruškog biskupa Šimuna Kožičića Benje, koji su upoznali skup sa teškim položajem kršćana u hrvatskim zemljama. 1513. papa Leon X izdao je encikliku za istočne Evropljane, i prikupljanje križarskih vojski je započelo.¹⁵ Osmansko osvajanje Egipta i Sirije 1516. i 1517. znatno je ubrzalo pripreme, izdane su indulgencije, a papa je uspio dogovoriti petogodišnje primirje u Evropi. Međutim, nakon smrti Selima II (1520) pripreme za križarski rat su obustavljene, i privremeno kršćansko jedinstvo još jednom je ustupilo mjesto unutarevropskim svađama, iako je na osmansko prijestolje stupio još uspješniji sultan, Sulejman Veličanstveni, koji će granice Osmanskog Carstva pomaknuti duboko u Srednju Evropu.¹⁶ Atmosfera potencijalnog križarskog rata presudno je utjecala na karakter protuturskih govora i pisama, kao i na shvaćanja i očekivanja njihovih autora, koji, međutim, nisu bili svjesni činjenice da je zajedno sa opadanjem papine svjetovne moći prošlo i vrijeme križarskih ratova, i da se evropske države u odnosima sa Osmanskim Carstvom ubuduće neće rukovoditi križarskim idealima nego *realpolitikom*. Venecija i Carstvo su davali moralnu podršku svojim hrvatskim istovjernicima, ali obećana konkretna vojna i materijalna pomoć rijetko kada je stizala, a i tada u ograničenoj mjeri i isključivo u vezi sa pragmatičnim političkim ciljevima spomenutih država.¹⁷

Nakon 1525. dolazi do postepenog opadanja protuturske polemičarske aktivnosti iz nekoliko razloga. Autori govora i pisama evropskim dvorovima uvidjeli su svu uzaludnost svojih napora i neosjetljivost Evrope, unatoč deklarativnoj kršćanskoj solidarnosti, na zbivanja izvan svog neposrednog horizonta. S druge strane, poslije raspada ugarskog kraljevstva uzrokovanog Mohačkom bitkom, hrvatski staleži 1527. izabiru kralja koji će im moći pružiti pomoć (Ferdinand Habsburški), tako da je ubuduće neće morati tražiti izvan vlastite države. Oko 1525. došlo je do razdoblja smirivanja mletačko-osmanskih odnosa i normaliziranja stanja u Dalmaciji čime nestaju izravni poti-

¹³ isto, 482, 486-489, 493

¹⁴ J. Riley-Smith, *The Crusades. A Short History*, New Haven and London, 1987, 236-238

¹⁵ isto, 239; Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 486; Govori..., 90 (bilj. V. Gligo)

¹⁶ isto

¹⁷ usp. Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 483-492

caji i podloga za funkcioniranje protuturske polemike.¹⁸ No, do promjene atmosfere u kojoj je polemika nastala došlo je u većini hrvatskih krajeva, što u knjizi *Turska Hrvatska* jasno ocrtava prof. Nenad Moačanin:

U 15. stoljeću, osvajanje Bosne i vrlo jake provale akindžija nanose najveće štete i izazivaju još veća i po posljedicama dalekosežnija razaranja negoli osvajački pohodi 16. stoljeća. Tada je naime Hrvatska doista na glavnom pravcu udara koji u to vrijeme još ne smjera prema Srednjoj Europi, nego prema Italiji. Kasnije, kada linija Dunava postaje najvažnijim pravcem kretanja glavnine redovite vojske Carstva na sjever s Bečom kao konačnim ciljem, središnje trupe marširaju hrvatskim rubnim područjem na istoku, dok prodori osmanskih odreda iz Bosanskog sandžaka prema moru i Pounju nailaze na krajeve koji su dotadašnjim provalama već znatno oslabljeni i opustošeni.¹⁹

Protuturska polemika u formi pisama i govora, kao službenih akata svećenstva, plemstva i humanista predstavnika plemstva ili vladara, upućenih stranim dvorovima i papinstvu, poprimila je određeni vanjskopolitički značaj. Epistolografija, kojoj su kao književnom rodu pripadala pisma, slično kao i retorika, jer su govori ubrzo bili tiskani, bila je vrlo popularan književni oblik, i poput današnjih članaka i eseja u časopisima, imala je širok publicitet i snažan utjecaj na javno mnijenje.²⁰

O nepouzdanosti podataka o razmjerima ljudskih i materijalnih gubitaka u protuturskim djelima, zbog sklonosti srednjovjekovnih kroničara i izvjestitelja da preuveličavanjem kvantitativnih podataka iskazuju svoje subjektivne dojmove o snazi neprijatelja, težini poraza ili obujmu pljačke, i/ili ih iskoriste u propagandne svrhe, već je bilo govora.²¹ Međutim, iako su protuturski govori dosada promatrani isključivo u afirmativnom svijetlu, kao svojevrsna hrvatska protonacionalna integracijska ideologija potaknuta zajedničkom ugroženošću hrvatskih zemalja i suprotstavljena srednjovjekovnoj komunalnoj i pokrajinskoj rascjepkanosti,²² smatram da je potrebno ukazati na njenu temeljnu negativnu karakteristiku – bila je to prvenstveno *protumuslimanska križarska polemika* sa svim pripadajućim elementima,²³ uz određeni lokalni kolorit.

Za početak nekoliko riječi o samim autorima protuturskih djela; bilo da se radi o svećenicima, koji su kao nositelji i provoditelji politike Crkve onoga vremena, "vojujuće crkve Kristove" kako se izrazio Bernard Zane,²⁴ bili ujedno i propovjednici križarskih ratova protiv *Turaka*, humanistima kao poslanicima banova ili vladara koji su ratovali sa Osmanlijama, ili samim ratnicima – plemićima čiji posjedi su stradavali

¹⁸ isto, 493

¹⁹ N. Moačanin, *Turska Hrvatska*, Zagreb, 1999, 30

²⁰ Gligo, n. dj., 15

²¹ Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 98; isti, Turci i hrvatsko kasnosrednjovjekovno društvo, u: *Historijski zbornik*, XXXVII, 1, Zagreb, 1984, 252

²² isto, 493-495; B. Grgin, *Odjeci križarskih ratova u Hrvatskoj*, u: *Historijski zbornik*, XLV, 1, Zagreb, 1992, 152; Gligo, n. dj., 29-31

²³ vidi: W.M. Watt, *Muslim-Christian Encounters. Perceptions and Misperceptions*, London and New York, 1991, 85-87, daje osnovne točke srednjovjekovne percepcije islama; za opširniji prikaz teme vidi i: Daniel, n. dj.; L. Marković, *Polemika ili dijalog s islamom. Arapi i islam u srednjovjekovnim i pijetističkim polemičkim spisima*, Livno, 1995.

²⁴ *Govori...*, 105

od osmanskih provala, potrebno je istaknuti da su svi oni, osim službene angažiranosti u ratu i propagandi, što je proistjecala iz same prirode njihovih zanimanja, bili i privatno i emocionalno vezani uz događaje nastale osmanskom provalom, što nije moglo ostati bez odjeka u njihovim djelima. Osim slika pustoši koju su iza sebe ostavljale akindžijske provale u zaleđu dalmatinskih gradova ili na posjedima plemića u unutrašnjosti, protuturski polemičari su, na ovaj ili onaj način i neposredno proživljavali osmansku opasnost, što ih je izdiglo od uloge hladnih promatrača zbivanja do položaja samih protagonista. Bernard Zane (oko 1445-1517, splitski nadbiskup 1503-1514), se ponekad osim perom protiv *Turaka* borio i mačem, kao utjelovljenje idealnog "Kristovog viteza":

Često sam, sveti Oče, i to vrlo često [...] dok sam vršio službu božju bio prisiljen da ostavim plašt i biskupsko ruho, da *pograbim oružje i potrčim* na gradska vrata da *tješim* klonuli splitski puk koji mi je tvoja apostolska dobrotivost povjerila i da se dignem protiv onih što žedaju našu krv.²⁵ [istaknuo V.K.]

Ninski biskup **Juraj Divnić** (oko 1450-1530), svjedok Krbavske bitke, osobno je sudjelovao u obrani Nina u nekoliko navrata,²⁶ dok je trogirski biskup **Franjo Marcello** (biskup 1489-1524), nakon što je prema vlastitim riječima "oguljen poput stoke ostao bez ostao bez svih stvari i dobara", izgradio utvrdu s kulom u uvali Marina kao pribježište za okolno stanovništvo i stoku.²⁷ Braća Splicićanina **Marka Marulića** (1450-1524) aktivno su sudjelovali u borbama s Osmanlijama, kao i njegovi prijatelji, a ban Petar Berislavić, u znak osobne naklonosti i kao poticaj na protutursku aktivnost darovao mu je zlatni sat.²⁸

Kao što je već objasnio T. Raukar, pljačka i pustošenje zaleđa nisu bila novost za stanovnike dalmatinskih komuna, a kroničari su opisujući njihove posljedice – palež, razaranja i opljačkana dobra, pretjerivali iz čisto pragmatičnih razloga. Iako su osmanske provale bile neusporedivo intenzivnije, razornije i dugotrajnije od onih koje su poduzimali susjedni feudanci i bosanski vladar ne bi li dalmatinske komune prisilili na političke ustupke, prikazi njihovih posljedica, ta "opća mjesta srednjovjekovne izražajnosti"²⁹ ostala su dobrim dijelom nepromijenjena. No, kako je pokazala analiza protuturskih govora Vedrana Glige, neka od tih "općih mjesta" prisutna su, kako se čini, još od vremena kasne antike i početka srednjeg vijeka. Opisujući provale barbara u Zapadno Rimsko Carstvo, odnosno u antičku Dalmaciju, Panoniju i Grčku, **sv. Jeronim** daje opise koji će gotovo nepromijenjeni ući u protutursku polemiku i biti primjenjeni na *Turke*, koji, kao i Goti, Sarmati, Kvadi, Alani, Huni, Vandali i Markomani tisuću godina prije njih, siluju žene i "djevice Božje", ubijaju svećenike, ruše crkve, a "od oltara Kristovih stvoriše jasle konjima."³⁰ Prvobitni uzor ovim slikama je starozavjetni opis razaranja Jeruzalema od strane pogana – slike ropstva, svećenika strada-

²⁵ isto, 111

²⁶ isto, 320 (bilješka V. Gligo)

²⁷ isto, 81, 71 (bilj. V. Gligo)

²⁸ isto, 159, 186-187; K. Krstić, Petar Berislavić, u: Enciklopedija Jugoslavije, I, Zagreb, 1955, 481-482

²⁹ Raukar, Hrvatsko srednjovjekovlje, 407

³⁰ Gligo, n. dj., 25

lih od mača, oskvrnutog Hrama, nepokopanih trupla koja služe kao hrana zvijerima i pticama, krvi prolivene koliko i vode i sl.³¹ I protuturska polemika slijedi ovu shemu – tako na primjer Marulić papi Hadrijanu VI opisuje *turska* pustošenja zaleđa dalmatinskih gradova slikama koje možda sadrže neke biblijske motive, ali bi također vrlo dobro ilustrirale i događaje iz predosmanskog razdoblja:

[...] nevjerni nam Turci svakodnevnim provalama zadaju jada i neprekidno nas muče: jedni se kolju, drugi odlaze u ropstvo, imanja se razgrabuju, stoka odvlači, zaseoci i sela izgaraju u vatri, a polja, koja su nam obrađena omogućivala život, dijelom se pustoše, dijelom, ostavljena bez obrađivača, rode trnjem, ne žitom.³²

dok opisi opljačkanih samostana i oskvrnutih djevica podsjećaju na Jeronimove:

Hramovi u kojima se neprestano Bogu prinosila žrtva pretvoreni su u staje za marvu, tijela svetih koja su vjernici častili nevjernici gaze nogama. Slike i kipove svetica, pa čak i samog našeg Spasitelja i Djevice Marije, njegove majke, ili uništavaju ili bacaju u smeće.³³

Marcellove slike ropstva, kršćana okovanih lancima, šibanih i izmrcvarenih, ili opisi oranica preplavljenih krvlju koja teče "poput nepresušnog vrutka" i nepokopanih leševa, koje je zabilježio **Toma Niger**, ne mogu a da ne asociraju na starozavjetne opise.³⁴ Prikazi scena seksa i nasilja – silovanje djevica, žena pred muževima, obeščašćivanje djece i redovnica, najučestalije su i najfantastičnije, a to je ujedno klasična kršćanska optužba islama za nemoral.³⁵ Sudeći prema istovjetnom opisu međukršćanskih zločina – "prolijevanje nevine krvi dječaka i nedužnih", "obeščašćivanje djevica i časnih gospođa, čak i Bogu posvećenih", odnosno paleži, grabeži i nasilja u unutarevropskim ratovima, kako je naveo Bernard Zane u pozivu na mir i kršćansko jedinstvo, može se zaključiti da zločini nisu bili ekskluzivno *turski*, pa niti *barbarski*, nego također i kršćanski, kao jedan od osnovnih elemenata rata uopće.³⁶ Pritom ne treba zanemariti niti faktor autoprojekcije, u motivima seksualnog karaktera uzrokovane sputanošću strahom od grijeha požude, prema Androniku jednog od uzroka Božjeg gnjeva na kršćane:

Nas je privukla isprazna želja pobijeljenim rukama i zamannim licem, ali odvratna. Nas su već sramotna ljubav, strašna požuda, i častohleplje, i proždrljivost, očigledni ponor, žestoko skrenuli s pravog puta.³⁷

³¹ Psalmi 78(77):60-64, 79(78):1-9 i passim.; usp. Otkrivenje i dr.

³² Govori..., 168; za opis pustošenja i pljačke u predosmansko doba usp. Raukar, Hrvatsko srednjovjekovlje, 407

³³ isto, 169

³⁴ isto, 81 (Marcello), 150 (Niger)

³⁵ vidi: Watt, n. dj. 86; Daniel, n. dj. 19

³⁶ Govori..., 106-107, opisi *turskih* zlodjela – 110-111 (Zane), 314, 319 (Divnić), 246-247 (Andronik), 356 (K. Frankopan), 362 (V. Frankopan)

³⁷ isto, 215

I Jeronim je u provali barbara vidio Božju kaznu za grijehе kršćana, isto kao što je i Jahve kaznio Židove zbog nevjerstva, a to je ujedno i osnovna postavka cjelokupne kršćanske protuislamske polemike,³⁸ tako da je svoje mjesto našla i u djelima naših autora.

Protuturska polemika gotovo u potpunosti slijedi osnovne postavke križarske polemike, uz određene manje značajne izmjene nastale pod utjecajem renesansnih kulturoloških koncepcija. Beskompromisan stav prema *Turcima* bio je potpuno očekivan kod svećenstva i plemstva kao njihovih duhovnih i/ili fizičkih protivnika, no ne u tolikoj mjeri i u slučaju humanista. Iako su u mnogočemu nadišli skućene okvire srednjovjekovne skolastike, humanisti su ipak putem obrazovanja koje je još uvijek pod patronatom i kontrolom Crkve (što je promijenilo tek Prosvjetiteljstvo), dobrim djelom indoktrinirani njenom službenom ideologijom, pritom ne treba zanemariti ni faktor inkvizicije, tako da i najznačajnije osobe toga vremena, poput Erazma Roterdamskog i Martina Luthera pozivaju kršćane na zajedničku borbu protiv *Turaka*, te "barbarske i mračne rase" (Erasmus), odnosno "Sotone" (Luther), dok Dante, ideal naših humanista, Muhammeda smješta u osmi od devet krugova pakla.³⁹

Protuturski govori i pisma sadrže nekoliko konceptualnih razina: najzastupljenija je grupacija motiva iz križarske tradicije, odnosno protuislamske polemike srednjovjekovnog Zapada, slijedi jedna u renesansi oživljena, a u biti bizantska i antička koncepcija *Turaka* kao *barbara*, i naposljetku nekoliko pragmatičnih solucija. Treba dodati da su vrlo često sve tri koncepcije zastupljene u jednom djelu, kao i da su ih autori upotrebljavali bez obzira na eventualne profesionalne sklonosti ili ograde.

Adversarii crucis

Kao i prva invazija *Saracena* na Bizant, Sjevernu Afriku i u Španjolsku, tako je i invazija Osmanlija, sa svojim još radikalnijim posljedicama, prije svega padom Istočnog Carstva i Carigrada, "drugog Rima", a potom cijelog Balkana, Budima i umalo Beča, te najvećeg dijela hrvatskih zemalja, kod kršćana suočenih sa nadolazećom propasti vlastitog svijeta, izazvala bijeg u eshatološka tumačenja. U *Turčinu* je prepoznat *Antikrist* koji je došao da uništi kršćane, Božje izabranike, zbog njihovih grijeha. Iz toga je proizašla koncepcija o iskonskoj suprotstavljenosti *Turaka* i kršćana, i neizbježnog sukoba koji će trajati dok jedna od strana ne pobijedi.⁴⁰ Marko Marulić, u čijem teološkom opusu je tematika *Posljednjeg suda* i *Apokalipse* iscrpno obrađena,⁴¹ o krajnjem cilju *Turaka*, "naroda najbezbožnijeg od svih Antikrista", kaže sljedeće:

Jedina je nakana ovog nezasićenog vuka [tj. *Turčina*, op. V.K.] da nikad ne miruje dok pod svoju vlast ne pokori sve što zna da je još preostalo od kršćanske moći i dok

³⁸ vidi: Marković, n. dj., 85-87

³⁹ usp. Gligo, n. dj., 17; Šanjek, n. dj., 336; E. Said, *Orijentalizam*, Beograd, 2000, 95

⁴⁰ usp. Marković, n. dj., 65-66 i passim.

⁴¹ Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 343-344

⁴² Govori..., 169

sve ne prisili da se pokore njegovu zakonu, da zaniječu Krista i da časte Muhameda ili da, ako pobijedi dade ubiti sve one koji to neće.⁴²

Turčin kao "neprijatelj Krista, Boga i našega Gospodina" nije ništa drugo nego "strašna zvijer što je u Apokalipsi predstavljena", "rogata zmija" i "nezasitni zmaj", dakle *Sotona*, dok je Muhammed kao "lažni prorok" u eshatološkom kontekstu ustvari *Antikrist*.⁴³

Krivci za napredovanje *Turaka* su sami kršćani, odnosno njihovi grijesi, kako kaže Andronik:

[...] Bog se odvratio od nas i predao nas kao plijen neprijateljima jer nismo dostojni da nas dobrotivo pogleda kad smo se, otuđeni od nade, vjere i ljubavi, svakom vrstom opačina od njega odmetnuli.⁴⁴

dok Divnić konkretizira pojam grijeha i kazne videći u ishodu Krbavske bitke kršćansku pokoru:

[...] s pravom se može smatrati da su naši bili uništeni ne neprijateljskim oružjem, već božjom voljom jer da nije htio, ne bi se tako dogodilo. Znam, nije trpio da grijesi sinova dalje napreduju, već je udarcima popravio one koje je kao najmilostiviji otac imao na brizi.⁴⁵

U ovom kontekstu otpor kršćana je protivljenje Božjoj volji i osuđen na neuspjeh, zbog čega se humanist Andronik u jednom trenutku pita da li je Bog zaboravio "ljudе", i zar je postao kršćanima maćeha:

Kakva je ta tvoja pravda? Za bezbožne grijehе daješ nagrade, a zanemaruješ želje i molitve pravednih!⁴⁶

Marulić je, međutim, pragmatičniji, i objašnjava Božji gnjev ne grijesima bluda, požude i rasipnosti kao drugi autori, nego kršćanske nesloge i raskola. Rješenje vidi u obnovi kršćanskog jedinstva, što će im povratiti Božju naklonost i donijeti pobjedu nad *Turcima*:

Zato mi se upravo čini da nema drugog djelotvornijeg načina da se on ublaži nego da taj gnjev koji ste smislili jedan protiv drugoga preokrenete u pomirljivost i ljubav, te da odsad jednodušni i složni čvrsto ustrajete u vjeri i kršćanskom zakonu protiv neprijatelja Krista, Boga i našega Gospodina. Tako će se istom tada onaj koji se sada vama protiviti jer ste u zavadi jedni s drugima ublažiti kad se pomirite i dat će vam pobjedu i trijumf nad muhamedanskim nevjernicima.⁴⁷

⁴³ isto, 172 (Marulić), 337 (Posedarski), 210 (Andronik), 363 (Frankopan); usp. Otkrivenje 12:9 (*Zmija i Zmaj*), 16:13 (*Lažni prorok*); usp. Marković, n. dj., 36-37

⁴⁴ isto, 250

⁴⁵ isto, 317, Zane čak citira te stihove iz Psalma tražeći Božju pomoć i oprost, 112-113; usp. Psalmi 79:8-9

⁴⁶ isto, 214; usp. 202-203

⁴⁷ isto, 172; usp. 171, 174-175

Marulićev praktični cilj bio je nagovoriti papu da kao glava Crkve pomiri kršćane, potakne ih da sklope savez i:

[...] da združenim snagama skrše silu barbarskog naroda koja prijeti svijetu, da *kršćanima koji su iscrpljeni i u opasnosti* budu od pomoći i da cjelokupnoj božjoj crkvi koju muhamedansko krivojverje namjerava uništiti isto tako pruže pomoć.⁴⁸
[istaknuo V.K.]

Iako koristi univerzalnu kršćansku terminologiju kao i protuturski autori iz razdoblja prije osmanskog prodora u hrvatske zemlje, za Marulića ideja ujedinjene kršćanske Evrope ima praktičnu vrijednost, oslobađanje ne apstraktnih istočnih kršćana, ili Kristova Groba kao u vrijeme velikih križarskih ratova, nego zaleđa njegovog Splita i šireg susjedstva.

Neophodnost pokretanja križarskog rata, u što svi protuturski autori pokušavaju uvjeriti svoju publiku, potencirana je inzistiranjem na iskonskoj suprotstavljenosti, štoviše uzajamnom nipodištavanju kao temeljnoj karakteristici dviju religija. Islam je antipod kršćanstva - "najsvetija vjera" stoji nasuprot "najgadnije sekte", "predobri i silni Bog" je suprotstavljen "odvratnom Muhamedu", a "strahovita okrutnost i bijes Turaka" sušta su suprotnost "blagoj vjeri Kristovoj".⁴⁹ Fascinantna je diskrepancija između, s jedne strane poziva na mir i ljubav između kršćana, a s druge poticanja takvih idealnih kršćana, sbratimljenih u skladnoj zajednici ljubavi i mira, na beskompromisni rat do uništenja protiv muslimana.⁵⁰ U svrhu usklađivanja proturječja između koncepcija *Starog* i *Novog zavjeta* na teološkoj razini, odnosno uspostavljanja izgubljenog jedinstva na temeljima kršćanske uzajamnosti i bratstva, a za potrebe križarskog rata, uspostavljen je dualizam između novozavjetnog Krista – *Boga mira i ljubavi* i starozavjetnog *Boga osvete i rata*:

Stoga neka na tvoj poticaj prihvate mir i pod tvojim vodstvom kao što kaže Apostol: *Bog mira bit će s njima*. Tko je taj bog mira ako ne Isus Krist, naš Gospodin, koji je silazeći s neba donio mir jer je one koji vjeruju u njega pomirio s Bogom ocem. Po grijehu smo, naime, bili sinovi srdžbe, po Kristovu pak križu postadosmo sinovi božji. On se htio roditi u tijelu onda kada je cijeli svijet bio u miru nakon što je oružje bilo položeno, pa je onda svojim anđelima koji se raduju našem spasu zapovjedio da zapjevaju: *Slava Bogu na visini a na zemlji mir ljudima koje ljubi*. Osim toga koliko god bi puta pozdravio svoje učenike, obično bi rekao: *Mir vama*. Šar. *Selam aleykum*, a to je osnovni muslimanski pozdrav, op. V.K. Ć Naredio im je neka, kad god uđu u koji stan, zažele mir toj kući. Naposljetku kad se spremao uzaći na nebo, odakle je bio sišao, ostavio im je mir kao blago puno svake ugodnosti i miline govoreći: *Mir svoj dajem vama, mir svoj ostavljam vama*. Budući da je, dakle, jasno da je i Gospodinu našem pravi mir tako drag, zar nije očigledno koliko on mrzi nesloge, suparništva, srdžbe, svađe, ratove pogotovo među onima koji o božjim stvarima isto vjeruju, isto osjećaju, koji su ponovno rođeni po istom krštenju, koji napokon baš i sami javno priznaju jednog oca koji je na nebesima. Kad su, dakle, po zajedništvu Duha svetoga braća, daj da žive bratski i da se jednodušno naoružavaju

⁴⁸ isto, 172-173

⁴⁹ isto, 80 i passim.

protiv onoga koji se sprema uništiti njihovo bratstvo, da složno navale i da štetu bilo kojeg vjernika smatraju svojom. Ako inače budu samo promatrači poraza i pokolja svoje braće a ne i osvetnici, gotovo je s nama.⁵¹

To su riječi Marka Marulića upućene papi Hadrijanu VI, dok je Šimun Kožičić Benja na V. Lateranskom koncilu uputio okupljenim dostojanstvenicima i papi poziv na jedinstvo kršćana i zajednički križarski rat formuliran na sličan način:

Budimo u miru ne s neprijateljima (kao što je dosad bilo), nego s našima. Zavojujimo na njih ratom i oružjem, a sa svojima se natječimo u dobročinstvima i nastojmo ponovo zadobiti ono što je naše. A budući da smo rođeni za ljubav koja je uzrok svemu, za mir i slogu, prigrlimo mir, zavalimo mir, provodimo mir kako bismo mogli našu kršćansku zajednicu povratiti na staro dostojanstvo i ostaviti je svojim potomcima onakvom kakva ona mora biti.⁵²

Uzrok nepriznavanja statusa "bližnjeg" ljudima izvan kršćanstva leži u elitističkoj koncepciji *Izabranog naroda*, koju je kršćanstvo preuzelo od judaizma, prema kojoj su svi izvan zajednice Božjih odabranika *pogani*, ili u antičkom kontekstu *barbari*, i kao takvi, osuđeni na propast i uništenje ili prezir kao manje vrijedna, niža vrsta, pa ne mogu biti dionici "kršćanskog milosrđa" i "ljubavi prema bližnjemu". Bernard Zane ovako opisuje taj uzvišeni položaj kršćana nad ostalim narodima:

Tu osobitost ljubavi i zaštite možemo, sveti papa, upravo vidjeti u tri vida: prvo, Bog nas zaista ljubi i štiti zbog nas samih, ostale pak ne zbog njih samih, nego zbog prirode svijeta i održanja vrste; drugo, tako se za nas brine da nam dopušta da se mi baš sami za sebe brinemo, ostalima pak upravlja on, najviše počelo svih stvari i svrstava ih u vlastite granice; treće, sve je ostalo naposljetku odredio za nas, a nas isto tako za samoga sebe i rasporedio nas kao za svršetak, mir i vječnu našu sreću koju je obećao krštenima i onima koji vjeruju, kako svjedoče Marko i Ivan.⁵³

Sukob sa *Turcima* mora biti apsolutan, *der totale Krieg*, "do istrage vaše ili naše", kako se nekoliko stoljeća kasnije izrazio bard balkanske *Reconquiste* vladika Petar Petrović Njegoš. Jer, prema staroj polemičkoj viziji islam je religija koja se širi mačem, odnosno *džihadom*, svetim ratom usmjerenim na osvajanje cijelog svijeta i uništenje kršćanstva, što je predskazano u *Apokalipsi* i od starozavjetnog proroka *Danijela*. Prema mišljenju Trankvila Andronika, snaga *Turaka* je tolika da će nakon što osvoje čitav svijet, pokušati pobijediti i samog Boga:

Taj grozni rod rođen od Zemlje i oca Enceladona kojemu nikakvo bogatstvo ne može utažiti žeđ, pošto se u strahovitoj pohlepi dočepa zemalja, pokušat će zatim da se uspne na nebo (ako se može vjerovati) naslagavši brdo na brdo i tebe, kralju ljudi i oče bogova, hoće da protjera iz nebeske postojbine, a svece što su na nebesima da obori i nogama odagna u predjele što se ispod prostiru. Jer ako vrijeđa božja prava te

⁵⁰ usp. Marković, n. dj., 85

⁵¹ Govori..., 174-175

⁵² isto, 327

⁵³ isto, 103, usp. 110

progoni narod i vjeru bijesnim ugrizom poput ljute zvijeri, zar da ne pomisliš kako će odmah zatim i tebi istrgnuti božanski spektar nebeske tvrđave, bude li u punoj snazi da ostvari svoju groznu namjeru?⁵⁴

Zato odgovor kršćanstva mora biti združen i silovit, i po cijenu smrti, jer je Isus kazao:

Tko sačuva svoj život, izgubit će ga, a tko zbog mene izgubi svoj život, sačuvat će ga.⁵⁵

iz čega su križarski ideolozi razvili koncepciju mučeničke smrti u borbi protiv nevjernika kao najsigurnijeg načina za ulazak u raj. Juraj Divnić kaže da su kršćani u Krbavskoj bici bili nošeni upravo tim idealima:

[...] svi su oni jedno mislili, svi su isto željeli – ili odnijeti pobjedu nad tiranima ili dočekati samu smrt za Kristovu vjeru. Oni priželjkuju svetu smrt preko rana, vjeruju da će ili živjeti ili podnijeti najteže muke.⁵⁶

dok za zarobljenog bana Derenčina, čijem sinu su, prema njegovim riječima, odrubili glavu pred očima oca i svaki put kad bi ban bio gladan, umjesto hrane na tanjuru bi mu donijeli glavu sina, kaže:

Tijelom se uzbuđuje, a duh je spreman pa javno priznaje da želi umrijeti za Kristovo ime, te hrabri druge zarobljenike da veselo s njime podnesu mučenja i smrt jer će zadobiti vječnu nagradu i tim spasonosnim riječima tješi žalosna srca. Zbog toga se bana s pravom može nazvati prije sretnim nego nesretnim.⁵⁷

Cilj križarskog rata je maksimalan:

[...] potpuno uništiti bijesne čete bezbožna neprijatelja ili pak neka se on pokori zakonima i neka ponizno sluša svete dvore! Neka svatko slavi tvoje ime, neka ti se moli uz zavjete sve dokle mauretanski Atlas visokim vrhom dotiče nebo, i dokle se Garamanti prostiru na kraju Libije, i gdje Zora napuštajući zagrljaj svoga muža Titona prvom svjetlošću obasjava zemlju. Neka i obale blizu hiperborejskih brda neprestano odjekuju tvojim imenom i nek ti se dižu prekrasni hramovi. Neka se na tvojim žrtvenicima ne kolje ovan ni tele, neka se na sve strane uz veliku čast tebi prosipa balsam, svježja mira i gust tamjan uz neprestane molitve: Budi nazvan svemogućim i jedinim Bogom, ocem našim!⁵⁸

Fascinantna je sličnost između krajnjeg cilja križarskog rata, proširenja kršćanstva na cijeli svijet – u Andronikovoj verziji od krajnjeg zapada (*Atlasa*) do krajnjeg istoka (*Zore*), i od krajnjeg juga (*Garamantija*) do krajnjeg sjevera (*Hipoborejaca*), sa

⁵⁴ isto, 212-213

⁵⁵ Matej 10:39

⁵⁶ Govori..., 316

⁵⁷ isto, 318

⁵⁸ isto, 215-216

kršćanskom predodžbom o težnji islama za "svjetskom vlašću", kako je objašnjava Petar Cedulin.⁵⁹ Iako postoji određena sličnost između koncepcija *križarskog rata* i *džihada*, *pax christiana* poganima nudi alternativu uništenja ili pokrštanja, dok islam ipak kršćanima kao "Narodu Knjige" (ar. *ahl al-kitāb*, a označava sljedbenike Tore, Psalma i Evandjelja, knjiga kojima i muslimani priznaju svetost, dakle Židove, kršćane i Sabejce, koje spominje Kur'an) omogućuje status *zimija* (ar. *ḍimmī*, "štićenik"), u sklopu kojeg, pristajući na odredbe ugovora o zaštiti (ar. *ḥurūt? ad-ḍimma*), koji je sadržavao i neke diskriminatorske mjere radi osiguranja prestižnog položaja islama u javnom životu, npr. u graditeljstvu, odijevanju i sl., i plaćanje džizije (osm.- tur. *ğizye*, "glavarina") dobijaju pravo na sigurnost života i imovine, obranu od neprijatelja, komunalnu samoupravu i vjersku slobodu.⁶⁰ Islam doduše odbacuje neke centralne dogme kršćanstva – Isusovu smrt na križu i njegovu božansku prirodu, kao i Trojstvo, a kršćane optužuje za *kufir* ("nevjerništvo") i *širk* ("pripisivanje drugoga Bogu", odnosno "politeizam"), ali ipak vjeruje u Isusovo poslanstvo i njegovo bezgrešno začecje, dok Kur'an kaže:

A svakako ćeš uočiti da su najbliži prijatelji pravovjernima oni koji kažu: "Mi smo kršćani".⁶¹

Sličnost između koncepcije križarskog rata i percepcije džihada upućuje na pretpostavku da se radi o još jednoj autoprojekciji, odnosno o uklapanju nepoznatog u poznate kalupe.

Da bi istaknuli svoj značaj i pridobili pomoć Evrope, protuturski autori vrlo često se pri opisivanju vlastitog položaja, o kome ovisi sudbina Evrope, koriste metaforama "branika", "obrambenih bedema" i "brane", "jarka i nasipa", dok su najpoznatiji izrazi Bernardina Frankopana "štit i vrata kršćanstva" i njegovog sina Krste "Hrvatska je predziđe ili dver kršćanstva" – *antemurale christianitatis*.⁶² Iako u historiografiji postoje različita mišljenja kada i tko je prvi puta upotrijebio izraz *antemurale christianitatis*, od kojih je najraširenije da je riječ o 1519. godini kada je papa Leon X to rekao Tomi Nigeru u papinskom konzistoriju, ta nagađanja su bez osnova, jer prvi poznati slučaj je upravo gorespomenuti Bernardina Frankopana u *Govoru za Hrvatsku (Oratio pro Croatia)* pred njemačkim stalžima u Nürnbergu 1522, i njegovog sina Krste pred papom Hadrijanom VI godinu dana kasnije.⁶³ Naziv *antemurale christianitatis* u

⁵⁹ isto, 378

⁶⁰ R.L. Nettle, Dhimmī, u: J.L. Esposito(ur.), *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World*, I, New York – Oxford, 1995, 307-308; isti, *People of the Book*, u: Esposito, n. dj., III, 374-375; Moaćanin, *Turska...*, 119-120, Watt, n. dj., 26-27; usp. Kur'an 2:62, 106:1-6 i passim.

⁶¹ Kur'an 5:85, usp. 3:52 – Isus, Božji znak i riječ 19:20, 23:50, 3:45, upućen od Boga 4:171, bezgrešno začecje 19:16-21, samo je čovjek 3:52, 55-59, 4:171, 19:30-33, 5:78, 119, 19:89-92, nije umro na križu 4:157, 3:55, 5:120, 16:21, osuda Trojstva 5:76, 4:172; vidi i: Watt, n. dj., 19-23; C.A. Kimball, *Muslim-Christian Dialogue*, u: Esposito, n. dj., II, 202; C.J. Adams, *Kufir*, u: Esposito, n. dj., I, 440; Nettle, *People...*, 307

⁶² *Govori...*, 134 (Statilić), 324, 327 (Benja), 343 (B. Frankopan), 356 (K. Frankopan), 369 (F. Frankopan)

⁶³ Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 108, bilj. 152; usp. Gligo, n. dj., 36 - prihvaća mišljenje da je riječ o Leonu X i Tomi Nigeru

svjetskim okvirima skovao je 1143. Bernard iz Clairvauxa uputivši ga braniteljima križarske Edese.⁶⁴

Osmanski prodor u hrvatske zemlje u početku je izazvao zabrinutost u Evropi, posebno nakon Krbavske bitke, kada je postojala realna opasnost od osmanskog izbijanja na Jadran, što bi ugrozilo Veneciju i papinsku Anconu, i time cijelu Italiju. Papa Aleksandar VI ujesen 1493. i na proljeće 1494. šalje pisma evropskim vladarima da pomognu Hrvatskoj, ali, još iste godine, kada je uvideno da Osmanlije neće uspjeti preći hrvatski limes, kao i zbog invazije francuskog kralja Karla VIII na Italiju, Evropa je izgubila interes za problem osmanskog prodora u hrvatske zemlje.⁶⁵ Hrvatski polemičari, međutim, i dalje su pokušavali mobilizirati evropske dvorove i javno mnijenje slikama o Hrvatskoj kao posljednjoj prepreci osmanskom prodoru u Evropu. Krsto Frankopan upozorava da će "naš zator biti samo predigra propasti Italije i ostalih zemalja", jer *Turčin* je, kako kaže Marulić "vuk, najgrabežljiviji od svih vukova, koji se ne može zasititi nikakvom količinom naše krvi".⁶⁶

Contra barbaros

Kao i gotovo svaka kršćanska polemika, i protuturska polemika vidjela je u muslimanskim osvajačima barbare⁶⁷ - "divlje Turke". Ivan Statilić tako govori o ugarskom kraljevstvu kao o "braniku, što je kao zid postavljen pred barbare"⁶⁸, dok Andronik jasno ukazuje na kontinuitet između *Turaka* i prijašnjih *barbara*, ali barbarstvo *Turaka* je pritom nerazlučivo od njihove primarne uloge neprijatelja vjere:

Jer u davna vremena u sličnoj prilici Huni, Goti, Vandali, Heruli, Gepidi i ostali barbarski narodi krenuvši s krajnjih obala Skitije i Sarmatije naše pokrajine sramotno uništiše i zauzeše čitava kraljevstva. Međutim, lutajući po nestalim mjestima kao neka prilično jaka oluja koja brzo iščezava, dijelom su bili oružjem svladani, dijelom su prigrlili kršćansku vjeru, zajedničke svetinje, obrede i zakone pa se zajedno s nama naseliše po našim zemljama i s nama se stopiše te se već ne razlikuju od domorodaca. Turci pak kao *neprijatelji i rušitelji građanske umjerenosti i plemenitih umijeća i slavne starine*, isto tako radi uništenja katoličke vjere i radi proširenja carstva bezbožnim bijesom razdraženi protiv nas mahnitno bjesne [...] ⁶⁹ [istaknuo V.K.]

Pod renesansnim utjecajem *Turci* postaju gori i od antičkih *Skita*, a paralelu sa Skitima povlači i Benja kada kaže da "požudno žedaju kršćansku krv oni koji piju konjsku".⁷⁰ I pri opisima *turskog* pustošenja koriste se modeli originalno namijenjeni *barbarima*, odnosno *poganima*, o čemu je već bilo riječi.

⁶⁴ Šanjek, n. dj., 351

⁶⁵ Raukar, Hrvatsko srednjovjekovlje, 481-482

⁶⁶ Govori..., 353 (K. Frankopan), 176 (Marulić)

⁶⁷ usp. Marković, n. dj., 37-38; Rodinson, n. dj., 36

⁶⁸ Govori..., 134

⁶⁹ isto, 243

⁷⁰ isto, 343, 243 (Andronik)

Međutim, od cjelokupnog negativnog tona znatno odskaču neke pozitivne vrijednosti koje su u *Turcima* primijetili upravo oni za koje nisu bili samo bestjelesne utvare, nego ljudi od krvi i mesa, tj. oni koji su se s njima borili – poput Frana Frankopana, ili ih upoznali na druge načine – poput Trankvila Andronika koji je kao izaslanik kralja Ferdinanda bio u Carigradu 1542. godine.⁷¹ Iako obojica pišu o *Turcima* u istom tonu kao i ostali polemičari, ipak im priznaju određene kvalitete, prije svega u vojnim vještinama. Takvih primjera ima još od vremena prvih križarskih ratova, a radi se o poštovanju protivnika unatoč uzajamnim neprijateljstvima na temelju zajedničkog kodeksa viteštva.⁷² Uzrok ovoga izuzetka od pravila polemike nije slučajna, već ima ulogu nepotcjenjivanja protivnika, da se *Turke* ne bi počelo "više prezirati nego ih se bojati ili mrziti", jer oni su "lukave i divlje zvijeri", kako kaže Andronik.⁷³ Dakako da je teza o vojnoj snazi i vještini Osmanskog Carstva istovremeno za polemičare bila i potvrda teze o islamu kao religiji mača. Novitet u odnosu na srednjovjekovnu polemičku je idealizacija i romantizacija *Turaka* kao kontrasta dekadenciji kršćanskog svijeta. Nasuprot političke anarhičnosti Evrope Andronik kao ideal prisutan u evropskoj misli od vremena Machiavellija, ističe apsolutizam sultana, disciplinu podanika i političku monolitnost osmanske države - *orijentalnu despociju*.⁷⁴ Sljedeći motiv je egalitarizam osmanskog društva:

Kod barbara pak nimalo nije važno kako je tko rođen, rod i plemenitost sastoje se u razboritosti i veličini duha.⁷⁵

čime kao humanist i slobodni mislilac Andronik stoji nasuprot velikaša Frana Frankopana za kojega je upravo uvođenje tog segmenta osmanskog uređenja na osvojenim područjima najgora posljedica *turskih* osvajanja:

[...] propast neka i rasap plemstva i plemenitih osobina i starine sve izjednačuje i podvrgava u vrlo bijedno ropstvo te nas primorava da obrađujemo polja i pasemo stoku.⁷⁶

U svojoj kritici Zapada Andronik je neumitan:

Jer, ako pri imenovanju zapovjednika i izvođenju vojnika u bojne redove budete više držali do sjajnih naslova i bogatstva negoli do hrabrosti, kako se to često dogodilo, ako budete skupljali vojnike iz bludilišta, navikle na perja, koji danima i noćima pijančuju po krčmama, *ako pred sva svoja djela ne postavite Boga, što u prvom redu čine pogani*, volio bih da se nečim drugim bavimo, kako se ne bi javnoj nesreći priključila i sramota.⁷⁷ [istaknuo V.K.]

⁷¹ Krstić, Fran Trankvil Andreis, u: Enciklopedija Jugoslavije, I, 101-102

⁷² Rodinson, n. dj., 21-22

⁷³ Govori..., 235, 238

⁷⁴ isto, 235, 237; usp. A. Grorichard, Struktura saraja. Azijski despotizam kao tvorevina mašte na Zapadu u XVIII veku, Beograd, 1988.

⁷⁵ isto, 235

⁷⁶ isto, 370

⁷⁷ isto, 238

Svjesno ili ne, Andronik je ovime priznao muslimanima ne samo status vjernika, nego ih je izdignuo iznad kršćana. Iako se po svim ostalim elementima uklapa u korpus križarske srednjovjekovne polemike, s ovim kulturološkim diskursom Andronik ulazi u red renesansnih prethodnika prosvjetiteljske struje u zapadnoj misli, koja je odbacivši prevladane i dekadentne elemente svoga društva posegnula za "novima" izvan Evrope, dajući im time lažnu legitimaciju "uvezenog", tobože "primitivnog i neiskvarenog", odnosno "egzotičnog". Na ruševinama *ancien régime*a stvaran je novi svijet koji je tražio nove mitove: Andronikov "plemeniti divljak" (*noble savage*) i "orijentalna despocija" samo su neki od njih.⁷⁸ Činjenica da je Trankvilova poslanica papi Piu V nakon njegove smrti došla pod udar inkvizicije u takvim okolnostima niti ne začuđuje.⁷⁹

Realpolitik

Suradnja muslimana i katolika u vrijeme dok je oružje mirovalo, ali i onda kada su sukobi bijesnili nije bila novost. Trgovački interesi bili su jači od religijskih i državnih barijera, pa tako već u 9. stoljeća talijanski gradovi pod sizerenstvom Bizanta – Venecija, Napulj, Gaeta i Amalfi, kao i Skandinavci, uspostavljaju veze sa *Saracenia*, a uskoro i Dubrovčani dobijaju trgovačke povlastice od mamelučkog sultana, čime je bila naviještena njihova buduća politika.⁸⁰ No, suradnje je bilo čak i na vojnoj razini, od slučajeva kršćana u vazalnim odnosima prema muslimanskim vladarima u Andaluziji, do održavanja diplomatskih odnosa, kao i trgovačkih i društvenih veza između križarskih i muslimanskih država na Bliskom istoku.⁸¹ S nestankom *Saracena* i pojavom *Turaka* ti odnosi su se još intenzivirali. Venecija je doživjela procvat zahvaljujući trgovini sa Levantom, koja se odvijala unatoč njezine beskompromisne kršćanske retorike i povremenih pseudokrižarskih ratova, a Dubrovnik, sultanov kršćanski vazal, upravo zahvaljujući jedinstvenim trgovačkim privilegijama proizašlim iz tog položaja doživio je u razdoblju najžešćeg kršćansko-muslimanskog sukoba na globalnoj razini u 16. stoljeću svoje "zlatno doba".⁸² Osmanlije su prodrli u Evropu, Bosnu, ali i Hrvatsku na poziv kršćana protiv vlastitih istovjernika,⁸³ kršćanski plemići i velikaši služili su u osmanskim vojskama kao vazali, ali je križarska polemika unatoč tome nije gubila na snazi, nego dapače i jačala. Takav je slučaj bio i u hrvatskim zemljama – službena

⁷⁸ usp. V. G. Kiernan, *The Lords of Human Kind. Black Man, Yellow Man, and White Man in an Age of Empire*, Boston, 1969, 21-22; Said, n. dj., 71-72 i passim; Rodinson, n. dj., 37-40, 45-47, 52-53 i passim; Grorichard, n. dj.

⁷⁹ vidi: Govori..., 200 (bilj. Gligo)

⁸⁰ Rodinson, n. dj., 19-21; I. Bušatlić, *Matični tokovi islamske kulture i periferna situacija Bosne*, u: *Znakovi vremena*, 7-8, zima 2000, URL: http://www.ibn-sina.net/zv/znakovi_tekst.asp?tekst_id=92&broj_id=6 (31.08.2002.)

⁸¹ isto, 9-10, 22

⁸² B. Đurđev et al., *Historija naroda Jugoslavije*, II, Zagreb, 1959, 224; Moačanin, *Hrvatska i Bosna: jedinstvo, dvojstvo ili... ?*, u: S. Bašagić, *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini*, Zagreb 1994., xix

⁸³ B. Grafenauer et al., *Historija naroda Jugoslavije*, I, Zagreb, 1953, 600 i passim.; J. Matuz, *Osmansko Carstvo*, Zagreb, 1992, 27

retorika je bila beskompromisno *protuturska*, ali u konkretnim slučajevima nije imala utjecaj na dubiozna rješenja koja je određivala situacija na terenu. 1480. kralj Matijaš, glavni organizator protuosmanske obrane u Evropi, da bi naštetio caru Fridriku III s kojim je bio u ratu, propušta preko svojeg teritorija Osmanlije da poharaju careve zemlje. 1494. nedugo nakon Krbavske bitke, hrvatski staleži sa sabora u Bihaću mole papu za pomoć, uz napomenu da se "ova nesretna domovina ne bi od kršćanske vjere priklonila nevjernoj turskoj sekci."⁸⁴ Slavonski velikaši ne sudjeluju u obrambenim akcijama izvan Slavonije u skladu sa svojim staleškim pravima, a Blagajski, Kurjakovići, Zrinski i drugi, u čemu ih slijedi niže plemstvo, propuštaju osmanske pohode preko svojih zemljišta i privremeno ubiru harač. Nikola Zrinski i Stjepan Blagajski istovremeno ratuju i trguju sa Osmanlijama, dok je protuturski polemičar Vuk Frankopan, kao Ferdinandov dvorjanik (*familiars*) plaćen za uzdržavanje četa i rat protiv *Turaka*, čiji je, međutim, istovremeno vazal i isplaćuje im danak.⁸⁵ Ivan Posedarski kao poslanik hrvatskog bana Ivana Karlovića moli papu Leona X da pomogne banu da od "turskog haračnika" ponovo postane "braniteljem crkve".⁸⁶ Već spomenuti hrvatski sabor je od Krbavske bitke još nekoliko puta pokrenuo pitanje kolektivnog sporazumijevanja sa sultanom.⁸⁷

Iako je sa sljedbenicima islama kao *arhineprijatelja kršćanstva* bilo kakav oblik suživota i mira nemoguć "zbog različita načina života, jezika i vjere" osim privremenog, kako je objasnio Adronik, a štetnost bilo kakvog saveza sa *Turcima* su isticali gotovo svi polemičari,⁸⁸ i u protuturskim govorima i pismima pojavljuje se misao u potpunosti suprotnosti sa protuislamskom polemikom uopće – o prelasku hrvatskih zemalja pod suverenitet sultana. Frankopani, koji su kao "branitelji Crkve" i "Isusovi vojnici" uvijek bili spremni dati život za vjeru i "nasipom vlastitih tijela branili dušmanima pristup", domicilni promicatelji sintagme *antemurale christianitatis* i njena personifikacija, upozoravaju Zapad na realne opcije u slučaju osmanske pobjede: "ili da se podvrgu pod jaram samom nezasićenom zmaju ili da se posvuda rasprše po svijetu.", a slično upozorenje papi je uputio i beskompromisni Benja.⁸⁹ S obzirom na činjenicu da su dotada povremeno već surađivali sa Osmanlijama na raznim poljima, nije teško pretpostaviti koja opcija bi prevladala. Tako se naposljetku i u hrvatskoj protuturskoj polemici, koja po svojim osnovnim značajkama u potpunosti spada u križarsku srednjovjekovnu polemičarsku tradiciju, ipak osjeća i duh novog, pragmatičnog vremena, no time karakter polemike ipak nije bio doveden u pitanje.

⁸⁴ citirano u: Raukar, Hrvatsko srednjovjekovlje, 482; Đurđev et al., n. dj., 435

⁸⁵ Đurđev et al., n. dj., 435; Krstić, Petar Berislavić, 481

⁸⁶ Govori..., 339

⁸⁷ Grafenauer et al., n. dj., 767-768

⁸⁸ Govori..., 136,168, 254, 372 i passim.

⁸⁹ isto., 334, 344, 363 i passim.

Summary

Anti-muslim character of anti-turkish speeches

Anti-Muslim polemics in Croatian countries emerged in the context of the second Islamic expansion into Europe, the Ottoman one. Primordially threatened again, Christianity reactivated its originally defensive crusade ideology, which was aiming at mobilization of all available material and spiritual forces by demonization of the adversary. As Christian polemicists identified inaccurately perceived ethnicity of the invaders with their religious affiliation, a *Turk* became a synonym for a Muslim. Hence anti-Turkish speeches are anti-Muslim in its essence.

First polemicists started to act impressed by the emergence of the Ottomans in Europe and their burst onto the boundaries of the Hungarian kingdom. Since they were not directly jeopardized, their call for the crusade against *Turks* and liberation of the eastern Christians had a universal character.

Yet the very next generation of the polemicists found themselves in a considerably different situation which marked their activity decisively. *Turks* were not a distant peril any more, fatal primarily to the Eastern Church and Byzantium, but also directly threatened the Croatian countries. Under the impression of heavy conflicts and calamities, which sometimes affected the polemicists personally, their expression had radicalized and conflict with *Turks* became the fight between the good and the evil, between God and Satan. The polemicists were faithfully following the models and conceptions of crusader's and medieval Christian polemical authors. However, under the renaissance influence in the work of some authors one can observe aberration from existing canons and a kind of transition from theological to cultural perception of the *Turks*, which was not necessarily black and white.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

34-35-36

ZAGREB 2001-2004

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača

Neven Budak

Redakcija

Ivo Goldstein
Borislav Grgin
Mirjana Matijević-Sokol
Nenad Moačanin
Boris Olujić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednik

Mario Strecha

Tajnik redakcije

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 158, fax. 385 1/ 6156 879

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5. X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Naslovna stranica
Iva Makvić

Tisak
Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje završeno u srpnju 2004. godine

Naklada
400 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949.75

RADOVI 34-35-36
/ [uređivački odbor Mario Strecha... et al.]. - Zagreb
: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta,
2002.-2004. – 520 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X